

Az Orosháza környéki tanyavilág az 1869. és az 1888. évi katonai térképfelvételeken

HERCZEG MIHÁLY

Ha valaki az alföldi tanyákkal akar foglalkozni, nyilván olyan alapvető munkákhoz nyúl először, mint *Erdei Ferenc* vagy *Barabás Jenő* kiérlelt összegzései. Igenám, de éppen e két jeles szerző meglehetősen ellentétes képet fest az orosházi tanyák kialakulásáról. A tanyafejlődés hármas lépcsőjét a szállástól a lakótanyáig, általános érvénnyel, helyesen ismerte föl *Erdei*. Ez igaz Orosháza esetében is. Csakhogy! Némi pontatlanság csúszott be az időpontot illetően. Idézzünk csak egy idevágó passzust:

(...)„múlt század közepén bekövetkezett megváltásig(...) csak annyi nyoma volt a nagyobb határra méretezett tanyás gazdálkodásnak, hogy pusztákat béreltek a saját határaikon kívül, s azon jószágot tartottak, s itt adtak a követelődző zselléreknek szántóföldet(...) A megváltáskor azonban megvették az addig haszonbérbe bírt 11000 holdas (sic!) pusztát, s azt birtokonként egy tagban osztották föl. Így keletkeztek a tanyák”... „Ennek előtte csak a jobbágytelkek nyomásra oszló tábláin voltak ideiglenes szállások és bérelt pusztákon állattartó szállások. Most azonban már szabályszerű szántóföldi tanyák létesülhettek a megszerzett birtokokon, s pár év alatt mindenütt föl is épültek”.¹

Az a gyanúnk, hogy nemcsak a kiscsáki pusztán (ami különben sem 11 000 hold) indult meg a tanyásodás. Ellenkezőleg: magán az orosházi szállások területén. És korántsem csak a legelőelkülönzés után. Az 1855-ben kiadott Békés vármegye leírásában szó szerint ez áll: „A belterjesebb földművelés tette lehetővé a lakosságnak a tanyákra való áramlását. A tanyák száma is jelzi ezt. Az 1851–52.

1. *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák (hasonmás kiadás). Budapest, 1976.

évi összeírás szerint Orosháza külterületén 402 tanyaépület volt”.² Barabás Jenő szerint: „A múlt század elején a család egy része már számottevő mértékben kint lakik a tanyán. Lényegében az egész XIX. századi helyzetre jellemző a városi otthon és a tanyai megosztása”.³ Levéltári források bőven alátámasztják a fent előadottakat. Különösen figyelemre méltó ez ügyben *Szenti Tibor* munkássága, aki feldolgozta az idevágó „Orosháza helység Tanácsa Végzéseinek jegyzőkönyvét”.⁴ A becsüjegyzőkönyvekből feldolgozott esetek jelentős része az 1820-as évek állapotát tükrözi. Pl. Tót Jánosnak 1824-ben a tanyán levő háza, konyhája, istállója és színe együttesen ért 45 forintot. Özvegy Szabó Istvánnénak 1829-ben volt „Az Tanyán Ház, Konyha, Szín, Istálló és marha Istálló”. Zalay Mihálynak a háza 1000 forintot ért, a szölleje 800-at, 6/8 (telek földjén álló) Tanya épületei 1800 forintot. 1818-ban Baranyai Pál eladta Blaskó Pálnak 2/8 telek földjét. Az adásvételi bizonylat kiemeli: „különösen az azon lévő Ház Épületet, Kutat és Kertet”.

Az orosházi tanyaházak ez időben általában 3–5 osztatúak. Egy fedél alatt találjuk a szobát, konyhát, gyakran állatfajok szerint elkülönített istállókat és a színt. Abban *Szenti* igazat ad *Erdeinek*, hogy a tanyavilág fejlődése a forradalmat követően vesz újabb, nagyobb lendületet.⁵

Ennek a „nagyobb lendületnek” szerettünk volna utánanézni. Az általunk vizsgált II. katonai felvétel több száz tanyát tüntet föl.⁶ Hogy mindez „pár év alatt” épült volna, nagyon is kétséges. „A gazdálkodás középpontja a századik évforduló táján a tanya. Ez eleinte csak egy kalyiba a határban, de 1844-ben már komoly szállás” – ismeri el az Orosháza története.⁷ A következőkben összevetjük a II. és III. katonai felvétel adatait.⁸ A dinamikus fejlődésűnek ismert két évtized, a két felvétel időpontja (1863–1884) vizsgálata talán közelebb visz bennünket a tanyavilág kialakulásának helyesebb megítéléséhez. A klasszikus értelemben vett orosházi határt (vagyis az urbárium szerinti határt) tárgyaljuk előbb, majd az időközben hozzácsatolt területek ez időbeli állapotát vizsgáljuk meg.

2. *Ifj. Palugyay Imre*: Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest, 1855., 255.

3. *Barabás Jenő*: Tanyai település és építkezés In: Nagy Gyula szerk.: Orosháza néprajza. Orosháza, 1965.

4. *Szenti Tibor*: Adatok az orosházi tanyák gazdasági helyzetéről a XIX. század első feléből. In: Tóth József szerk.: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1985, 41–66.

5. *Szenti Tibor* 1985. 62.

6. *Aufnahmskarte des Königreiches Ungarn, Aufgenommen durch Officiere des k. u. k. Generalquartiermeisterstabes in den Jahren bis 1869.* Az orosházi felvétel Barabás Jenő szerint 1863/64-ben készült el, mások az 1869. évi korrekciót emlegetik. Jelzet: B. IX. a. 530.

7. *Nagy Gyula* szerk.: Orosháza története. Orosháza, 1965., 278.

8. *Spezialkarte des Königreiches Ungarn von k. u. k. Mil. Geogr. Institute, Wien 1869–1888.* Jelzet B. IX. a. 531. 5365/4.

OROSHÁZI HATÁR

Alsó Tanyák [A Makai országúttól (Sámsoni úttól) az Aradi útig terjedő szállás-terület]

A tanyák jellege:	II. k. felv.	III. kat. felv.
egy épület	26	17
két épület	41	48
három épület	12	17
négy épület	–	–
négynél több épület	1	2
Összesen	80	84
A tanyák száma kijelölt tanyatelek nélkül:	4	2
A tanyák száma kijelölt tanyatelekkel:	76	82
Egyéb létesítmények a tanya körül:		
kút	–	1
szőlőskert építmény nélkül	–	1
szőlőskert tanya mellett	5	2
szérűskert	2	10

A magánosan álló tanyaépületek száma csökkent, az uralkodó forma a két és három épületből álló tanya. A tanyatelek szolgált a takarmányok (szénakazal, szalmakazal, szárkúp) tárolására, ezzel magyarázható a szérűskertek alacsony száma.

Szikhát (Az Aradi országút és a Csabai út közti rész). Az egyetlen épületből álló tanyák száma a két időpontban 25-ről 12-re csökkent. Két épületből álló tanya előbb 32 volt, húsz év múlva 33. A három épületből álló 8 tanya 25-re gyarapodott. Négy épület: 2–2. A több épületből álló 2 tanya nullára ment. Az összes tanya 1863-ban 69, 1884-ben 72. A telek nélküli épületek száma 3-ról 4-re nőtt. Kijelölt tanyatelekkel ábrázoltak előbb 66, később 68 tanyát. Barabás Jenő a II. József császár korabeli I. katonai felvételen ebben a két dűlőben összesen 85 szállás ábrázolást olvasott meg. Érdekes, hogy a vizsgált terület két lapra került, de nem teljesen azonos elvek alapján rajzolták. A Coll. XX. Sect. 27. az Alsótanyáknak Makai úthoz közeli 17 szállása mellé 9 kutat rajzolt, míg a Coll. XXI. Sect. 27 rajzolója a 68 szállás mellé egyetlen kutat sem jelölt. A szállásokat egységesen körrel kerített kis téglalappal tüntette föl. Az I. kat. felmérés a Makai úttól nyugatra eső területen is ábrázol 3 szállást egy kúttal „Szallasen zu Orosháza gehörig” felirattal. A II. kat. felvételen már csak egyetlen nagy tanyát látunk három épülettel, „László Pál” felirattal. A tanya körüli létesítmények közül kutat csak a III. kat. felmérés jelöl egyet. Szőlőskert épület nélkül csak a második kat. felmérés idején volt egy. Tanya melletti szőlőskert Szikháton mindössze 6 volt ez időben, a har-

madik kat. felmérés nem ábrázol itt szőlőt. Az Orosháza néprajza szerint⁹: „Szőlőskertekkel csak a határ távolabbi részében lehetett találkozni” A szérűskertek száma 1-ről 5-re emelkedett.

„Két Hosszúsor”. A Csabai úttól a Gyulai útig terjedő dűlő neve az 1850. évi dűlőfelsorolás szerint. Hozzászámolták az ugarföldeket is. Barabás Jenő a „Josephinische Aufnahme” lapjain 63 szállást talált ezen a területen. Az általunk vizsgált II. és III. kat. felvételen:

Tanya:	Belső-Hosszúsor		Külső-Hosszúsor	
	II. k. felv.	III. kat. f.	II. k. felv.	III. k. felv.
egy épülettel	8	18	12	27
két épülettel	13	19	32	33
három épülettel	4	12	19	9
négy épülettel	3	9	13	3
több épülettel	2	3	2	1
összesen	30	61	78	73
Kijelölt tanyatelek nélkül	2	3	6	1
Tanyaépület telekkel	28	58	72	72
Ábrázolt kút	–	–	–	6
Szérűskert	4	6	4	10
Épület nélküli szőlőskert	–	2	2	1
Szőlőskert a tanya mellett	12	11	18	9

Orosháza néprajza szerint: „A szőlőskert a tanya körüli legelőn kívül volt (...) A szőlőskert nagysága általában a gazdaság területétől és erejétől függött. Legtöbb $\frac{1}{2}$ kishold területű volt. Ritkán 1 kishold. Ennél nagyobb csak elvétve akadt.”¹⁰

Az egy épületből álló tanyák számának gyors emelkedése mögött birtokmegosztás is feltételezhető. Domináns a két épületből álló tanya. Nyilvánvaló, hogy az istállózó állattartás épületeit látjuk itt. A kutak meglétét természetesnek veszi a térképrajzoló, s csak akkor tünteti föl, ha az épülettől távol esik, vagy nagyméretű gulyakút.

A *HosszúSORI ugarok* területén a II. k. felvétel idején egyetlen tanyaépületet ábrázoltak. A III. kat. felvétel 21 tanyát mutat, amiből 10 egy épületből áll, 11 pedig kettőből.

A *Monori ugarok* is épület nélküliek. A III. k. felvétel idején is csak 9 db egy épületből és 7 két épületből álló tanyát találunk. Itt lehet tehát tetten érni a tanya-világ kialakulását egy addig teljesen épület nélküli területen. Nyilvánvaló, hogy kezdetben épült az egyetlen épületből álló tanya és csak a gazdaság megerősödése

9. Nagy Gyula szerk.: Orosháza néprajza. Orosháza, 1965., 177.

10. Uo. 178.

után jelent meg a különálló istálló. Természetesen az egyetlen épületben is benne volt az istálló. Már említettük Szentí kutatását. Szerinte egy fedél alatt találjuk a szobát, konyhát, istállót és a színt. Általában a lóistálló kerül a 4–5 osztatú tanya-épületbe, hiszen a ló a legféltettebb, azt kötik el a betyárok, arra kell figyelni, hogy éjszaka „bele né gabalyodjon a kötőfékbe”... „Az önálló istállóépületek jelentős hosszúságúak. A talált méretek alapján 8–14 öl között váltakoztak, míg szélességük 3 öles. Ezek a méretek a tanyaházak nagyságát tükrözik. Ugyancsak ezt jelzi az egyik istálló, amelynek 2 ajtaja volt. A deszkaajtókat pléhvel borították. Jellemző az istállók magas ára is”.¹¹ Arra, hogy ólakat alig becsültek föl, Szentí szerint az a magyarázat, hogy ezeket többnyire hitvány anyagból, sárból, nádból, gallyból építették. Emiatt nem találjuk gyakran a térképen sem, különösen a tyúkólakat, veremólakat.

Monor a Josephinische Aufnahme szerint szállásokkal rakott határrész, Barabás 94-et olvasott meg itt. *Külső Monori tanyák* a Gyulai úttól a csorvási határig húzódtak. *Belső Monor* a csorvási határtól a Szarvasi útig húzódott.

A tanyásodás:	Belső-Monoron		Külső-Monoron	
	II. k. felv.	III. k. felv.	II. k. felv.	III. k. felv.
egyetlen épület	9	30	10	43
két épület	25	20	35	38
három épület	5	8	30	5
négy épület	–	3	4	3
több épület	–	3	3	1
összesen	39	64	82	90

Külső Monoron eleve több a tanya már a korszakunk elején is, – a II. k. felvétel idejére ez a legnépesebb tanyavilág. Az újabb építkezésekre utal az is, hogy a II. k. felv. idején a 82 tanyaából 10-nek nincs kijelölt tanyatelke. *Belső Monoron* csak felé nyínek. A jelölt kutak száma elenyésző, 4 illetve 5. A szérűskertek száma mindkét területen megnégyszereződött (5-ről 20-ra). Épület nélküli szőlő csak 3 fordul elő. A tanyakörüli szőlőskert *Külső Monoron* 10%-ról 20%-ra növekedett, míg *Belső Monoron* inkább csökkent.

A *Felső tanyák* a Szarvasi út és a Békési út közt feküdtek, a községtől északkeletre. Ez az egyetlen terület, ahol a két felmérés közt nem változott a tanyák száma: 21–21. Az egy épületből álló 8 tanya a III. k. felv. idejére 4-re csökkent, míg a két épületből állók száma 8-ról 11-re nőtt. Előfordul a korszakunk végére 4 épületből álló tanya is 3. Aránylag sok a tanyák melletti szőlőskert. Számuk 4-ről 7-re emelkedett. Itt minden tanyának kijelölt telke volt.

11. Szentí 1985. 50.

Az Északi sor tanyáinak száma 7-ről 8-ra emelkedett. Ebből:

	II. k. felv.	III. k. felv.
egyetlen épület	1	–
két épület	4	3
három épület	–	4
négy épület	2	1
összesen	7	8

Szőlőskertet a tanyák felénél találunk, míg külön szérűskertet csak 3-at.

Nagyhegyi szőlők, *Kishegyi szőlők* a község északi szélénél terült el. A szőlőkben tiltották az építkezést. A korszak végére mégis jó néhány kis épületecske került a térképre, amelyeket nem tekinthetünk tanyáknak. Később ez a terület beolvadt a belterületbe.

A *Gyopárosi ugarok* a község nyugati, északnyugati részén helyezkedtek el. Gr. Károlyi György 1846-ban a Gyopárosi ugarokból kiszakította a közös legelőből ráeső rész címén a kakasszéki uradalmat, a Szentesi út két oldalán, a Vásárhelyi útig. Gyopárhalmtól északra terültek el a „Gyopárhalmi szőlők”, amelyet 1858-ban vásárolt meg az uradalomtól 311 lakos. Az 517 holdnyi szőlőben már a következő évben megjelentek a kis házikók. A terület északi határán 30, a Szentesi út két oldalán 33, középtájon 44 kis épületet mutat ki a II. k. felv. Ezek a sorházak nem tekinthetők tanyáknak. A III. k. felv. az északi határon a 30 épület mellett néhány helyen melléképületet is találunk. A közepén elhelyezkedő sorházak közepe táján kápolnát jelöl a térkép. Itt a házak száma 63. A Szentesi út két oldalán 44-re nőtt a házak száma. A gyógyfürdőt ekkor már kádacska rajza jelzi és a „Jodbad” feliratot látjuk. Közéleben a gyopárosi csárda, öt különálló épülettel. Ettől délre Szüts János tanyája, amely már a II. k. felvételen is szerepelt, de akkor még hiányzott mellőle a szőlőskert, gyümölcsös ábrázolása. A tanyák száma a Gyopárosi ugarok területén 3, de a III. k. felv. már 19-et mutat ki.

Paskum a község nyugati széle mellett. Hogy nem csak „libalegelő”, azt sejteti a „Schweinställe” (Sertéslegelő) felirat és az „Exercirplatz” (gyakorlótér). 1863-ban 6 tanya volt a Paskumon, 1884-ben 9.

A *Kakasszéki uradalom* területén nagy épületeket jelez a térkép, tőle délkeletre volt a szintén az uradalomhoz tartozó „Sopa major”.

A későbbi *Bonum* helyén egy tanya volt „Bonum tanya” felirattal. Az 1850-ben még „Cserepesnek” nevezett dülő mindkét térképen „Tehénjárás” illetve „Tehénjárás laposa”. A II. k. felv. 6 épület, a III.-on 7 épületet rajzoltak ide a térkép készítői.

Ismeretes, hogy 1848 szeptemberében az orosháziak erőszakkal elfoglalták a *kiscsákói* pusztát, de az is köztudott, hogy a retorzió nyomán még decemberben vissza is adták. A legelőfelosztási egyezség csak 1859-ben jött létre, a kiscsákói

puszta tényleges kiosztására csak 1863-ban került sor. A II. k. felvételen 23 tanyát tüntettek föl, a III. k. felv.-en 92-t. Talán erre célzott Erdei Ferenc idézett textusa?

Kiscsákó tanyái:	II. k. felv.	III. k. felv.
egyetlen épület	4	44
két épület	8	21
három épület	8	14
négy épület	–	3
több épület	3	10
összesen	23	92
Tanyatelek	21	82

A II. k. felvételen magános kút nem szerepelt, a III. k. felv.-en 21-et jelölt a térképész. A szőlőskertek telepítése jelentéktelen: 2, ill. 8. A puszta északi részét elfoglaló Geiszt uradalmat már jelzi mindkét térkép.

Összefoglalás: a megtelepedés után 140 év múlva kultúrtájja fejlődött az orosházi határ, 637 tanyával. Ez a tény az orosházi parasztság roppant nagy életerejét mutatja. Hát még, ha a környező pusztákon bérelt, majd megvásárolt földeket is számításba vesszük! A klasszikus értelemben vett orosházi határban 1783-tól 1884-ig eltelt évszázad alatt a kezdetleges *szállástanyákból lakótanyák* fejlődtek ki. A tanyák számának vizsgálatakor az eltelt időt is érdemes figyelembe venni. Íme:

Év	Eltelt idő	Tanyák száma
1783	39 év	243
1853	69 év	402
1863	10 év	445
1884	20 év	637

A vizsgált két fölmérés közt eltelt 20 év alatt a tanyák száma 192-vel gyarapodott, ami 30%-os növekedésnek felel meg. De nemcsak egyszerű számszaki növekedéssel állunk itt szemben.

A tanyák megoszlása:	II. kat. felmérés		III. kat. felmérés	
	tanyák száma	%	tanyák száma	%
egy épületből áll	111	24,1	221	34,6
két épületből áll	201	45,1	266	41,7
három épületből áll	93	20,8	102	16,1
négy épületből áll	27	6,0	28	4,3
négynél több épületből áll	13	2,9	20	3,1

Véleményünk szerint az egy épületből álló tanyák növekvő százaléka korántsem a visszafejlődés jele. Sőt, ellenkezőleg: a sok új kezdő gazdaságot jelezheti, azt, hogy az új építkezőnek egyelőre ennyire futotta. A későbbi években aztán, ha minden jól ment, további épületek emelésére is sor kerülhetett. A tanyákat kijelölt tanyatelken ábrázolták 406, illetve 610 esetben. A tanyaépület melletti szőlőskert a II. k. felv.-en 83, de a III. k. felv.-en már csak 69. Aligha írható ez még a filoxera számlájára, inkább a gabonakonjunktúrával függött össze.

SZENTETORNYA

Eredetileg a szentandrászi uradalomhoz tartozott a Szenttornyai-pusztá, a birtokosa Rudnyánszky báró. Ez a határ a vizsgált időszakban nem tartozott Orosházához. Az orosházi parasztok földvásárlás címén ide is próbáltak behatolni. Már Rosthy Alberttől megvásárolt 19 orosházi jobbágy 47 holdat 1830-ban, majd 1848-ban újabb 40 hold szőlő került 14 orosházi lakos tulajdonába. 1846-ban pedig 72 jobbágy vett meg 880 hold szőlőt. Ebből fejlődött ki Szabadszentetornya község. A másik nagy földvásárlás 1858-ban történt a Szarvasi úttól keletre. A II. katonai felvételen ezt a részt *Aczél-pusztaként* jelölték és már ekkor feltűntek a „Tóth tanyák”.

A két felmérésen vethető össze legjobban a tanyavilág gyors fejlődése, kibontakozása. Eközben a szentetornyai határ többi része megmaradt a nagybirtokosok kezén. Legfőljebb középbirtokok jöttek létre. Ugyanis a határban egyre folyt a tulajdonosok cserélődése. Legtöbbször az addigi bérlő vásárolt a földekből. A Paksy örökösök közül pl. a szentgyörgyi Horváth Edmundra jutó részt *Baumgarten* Ignác, Ferdinánd és Móric vette meg, az 1850-es évek elején. A mellette való részt *Balla* Károly szerezte meg. A *Justh*, a báró *Eötvös*, báró *Schossberger*, a *Székács* család is nagy területek gazdája lett itt. Ezek területén éppen a vizsgált időszakban is egyre-másra épültek a *majorok*, olykor még néha „tanya” szó is szerepel a térképen. Így pl. Kovács Antal, Szalay János, Darás Károly tanyája a II. k. felvételen. A Forgács-részen ez időben 4 tanya volt jelölve, a III. k. felvételen 5. Héthalmon a *Baumgarten*-majortól délre ott volt a Szántó-major, északra a Pongrác-major. A Lebuki-laposban a Laposi-major. A *Justh*-majortól északra a Weszelka, délre a Montbach-major. Szentetornya házait belterületnek tekintjük. Viszont megemlítjük, hogy a később „Kishegy”-nek nevezett részen a II. k. felv. 5 tanyát, a III. k. felv. 21-et ábrázol.

Sőt, volt itt még egy tanyasor, talán a később Czombos-dűlőnek nevezett részen. Úgyhogy össze-vissza mintegy 34 tanya látható a III. k. felvételen Szentetornyától északra. A Sváb-major, majd a Schossberger, Székács-major foglalja el a határ középső részét. A keleti részen az Orosházáról kirajzolt parasztok a Tóth tanyai (későbbi nevén: Virágos) dűlőben a következő tanyákat hozták létre:

	II. k. felv.	III. k. felv.
egy épület	5	14
két épület	8	18
három épület	10	2
négy épület	2	1
több épület	1	–
összesen	26	35

Szerúskert, szőlőskert itt elenyésző számban fordult elő. Kutat csak a III. k. felv. mutat, de csak 8-at. A Tomcsányi-dűlőben, a Tomcsányi-majortól délre a tanyák száma a vizsgált időszakban 2-ről 11-re növekedett. (Egy épület = 4, két épület = 3, három épület = 4). A Kocsondy-dűlőben csak a III. k. felv. idején jelöltek meg 15 tanyát. A Hajdú-dűlőben ez időben 8 a tanyák száma. A megoszlás ez időben:

	Tomcsányi-dűlő	Hajdú-dűlő
egy épület	5	1
két épület	4	1
három épület	3	4
négy épület	2	1
több épület	1	1

Az egész 14 000 holdas szentetornyai határban tanyának minősíthető épület a II. k. felv. idején 66, a III. felvétel idején 74.

TATÁRSÁNCI HATÁRRÉSZ

A Vásárhelyi-pusztá legtávolabbi csücske az Aradi úttól keletre eső rész. A Pusztá kiosztása (1850) után nyomban megjelentek itt az orosháziak, először főleg mint bérlők, rövidesen pedig egyre többen, mint tulajdonosok. A kialakult helyzetet jól tükrözi az 1850. évi tanácsülési bejegyzés: „Nimzgerm János (r. kath. tanító Hmvehely városban – H. M. megj.) pusztai járandóságát több orosházi embernek ki adván kik a' szántáshoz hozzá is fogtak, de a Kóti gazdaság megahagyása folytán Csősz által a' szántásból kiverettek, azért folyamodik: hogy határozassák meg, szabad-e a Pusztát felszántani, vagy nem”¹². Nemcsak szántani volt már szabad, de a földek eladása is lehetővé vált.¹³

12. CsmL. Hf. Hmvehely T. ü. jkv. 1850. 542.

13. CsmL. Hf. Birtokváltozások könyve.

Az első orosházi vásárló 1853-ban Németh István volt, az Aranyadhalom-dűlőben. Az 1854/55. évben 39 orosházi vásárolt földet a Nagybogárczó, Kisbogárczó, Aranyad, Kardoskút stb. dűlőkben. Az 1860-as évektől az Aradi úttól keletre már csak imitt-amott akadt vásárhelyi gazdálkodó, nagyrésze vagy eladta, vagy haszonbérbe adta itteni birtokát az orosháziaknak. A 33 000 holdas Pusztából 5616 kh került 293 orosházi gazda tulajdonába. Így volt ez a pusztaföldvári határban is. Tudjuk, hogy ott maga Orosháza község vett meg 5176 holdat, amelyet aztán kiparcellázott.

A Vásárhelyi-pusztán az 1880-as évektől fogva igen erős törekvés volt az elszakadásra. Hiszen attól a terület nem tartozott közigazgatásilag Orosházához, hogy a tulajdonosok Orosházához kötődtek. Itt és most csupán azért térünk ki ennek a területnek a vizsgálatára, mert 1946-ban úgy rendelkezett a törvényhozás, hogy 1947. január 1-től az Aradi úttól keletre eső rész Orosháza város határához tartozik. Ebben a szituációban a szóban forgó terület neve: Nagy-Tatársánc. A két katonai felmérés összehasonlítása itt is számszerű gyarapodást mutat a tanyák számát illetően.

	II. k. felv.	III. k. felv.
Kisbogárczó-dűlő	4	4
Nagybogárczó-dűlő	2	2
Mózeshalom-dűlő	4	4
Czinkus-dűlő	3	6
Aranyad-dűlő	3	9
Kardoskút	2	6
Pecercéshát-dűlő	6	10
Hatablaki kápolna-dűlő	8	13
Barackos-dűlő	6	17
Aranyadhalom-dűlő	8	13
Nagytatársánc-dűlő	6	7
Szőlős-dűlő	2	5
összesen	54	96

Igen szembetűnő a számbeli növekedés mellett a strukturális változás is. Itt-ott nagygazda tanyákat is találunk, sok épülettel, már az 1863. évi fölvételen, még inkább a III. k. felvételen. A tatársánci határrészen a tanyák megoszlása épületszámaik szerint:

	II. k. felv.	III. k. felv.
egy épület	18	27
két épület	25	42
három épület	9	23
négy épület	1	3
több épület	1	1
összesen	54	96

Különösen figyelemre méltó a Barackos-dűlő tanyáinak változása. Az egy épületből álló tanyák száma 3-ról 7-re nőtt, a három épületből álló tanya nulláról 8-ra gyarapodott.

SÓSTÓ KÖRNYÉKE

A Vásárhelyi-pusztát a törvény 1950. január elsejével elszakította Hódmezővásárhelytől, megalakítván belőle Székkutas és Kardoskút községeket. A két község határa a Sóstó északról délre haladó vonala. Így adódott az a furcsa helyzet, hogy a Görbe-szíken lakó Csizmadia Imre Kardoskúthoz tartozott. Ott fizette az adót, íratta a járlatait, oda hordta a beadásra gabonáját, sertését és ami a legfájdalmasabb volt, naponta a tejet. Úttalan utakon caflathatott kilométereket, míg a bónumi tejbegyűjtő néhány kilométerre lett volna csupán.¹⁴

Csak 1955. január 1-ével csatolták át Kardoskúttól ezt a területet Orosházához. A Sóstótól a Makai (Sámsoni) útig terjedő néhány dűlőről van szó. Ezért helyénvaló, hogy bemutassuk az egykori Vásárhelyi-pusztának ezt a kis szögletét is. A területből sok a rossz minőségű szikes legelő, különösen az északi részen. Ez meglátszik a tanyásodásán is.

	II. k. felv.	III. k. felv.
Szőkehalom-dűlő	4	10
Sóstópart-dűlő	3	3
Kanászhalom-dűlő	7	10
Sóstóparti halom-dűlő	6	9
Fecskés-dűlő	16	23
összesen	36	55

14. Csizmadia Imre: Delelőtől alkonyatig. Budapest, 1987. 515.

Az öt dűlőben a tanyák megoszlása:

egy épület	10	13
két épület	16	22
három épület	5	12
négy épület	4	7
több épület	1	1

Szőlő, gyümölcsöskert szinte alig akad ezen a mostoha tájon (4). Kijelölt tanyatelek eleinte alig volt, az 1884. évi fölmérés 39 ilyen mutat.

Befejezésül: Megvizsgáltuk a mai orosházi határ négy összetevőjének térképről leolvasható változásait. Amikor hozzáfogtunk, olyasmi elképzelés élt bennünk, hogy a tanyafejlődést tetten tudjuk érni. Úgy gondoltuk, hogy az 1848. évi állapot és a II. katonai felvétel közti óriási különbségből meg tudjuk állapítani a tanyára áramlás mértékét. Aztán kitűnt, hogy ez a szakirodalomban annyira kihangsúlyozott tanyára áramlás már előbb megvolt, a tanyák száma alig 10%-kal nőtt. Aztán megnéztük, mekkora a változás a III. katonai felvétel idejére. Így aztán tényleg meglátszik már a tanyavilág rohamos fejlődése. Ebben az egy emberöltőnyi időben valóban nagyot lépett előre az orosházi parasztság a belterjesebb gazdálkodás felé, amelynek elengedhetetlen feltétele a helybenlakás. Ez az a kor, amikor nem csupán a konjunkturális viszonyok alakulása hat, de a saját földön gazdálkodás főlemelő érzése is csúcsteljesítményre teszi képessé a paraszt-¹⁵ágot.

Erőltetett anakronizmus volna az abban a korban össze nem tartozó négy nagy határrész akkori tanyaszámait összesíteni. Csakis külön-külön célszerű ezeket vizsgálni, úgy ahogy tettük is. Az átlagos növekedés 30% körüli volna, de nem volna igazságos, hiszen a szentetornyai rész egészen más értéket mutat. A két katonai felvétel közt eltelt két évtized tanyafejlődése százalékban így fest:

Orosháza = 30,1%	Nagytatársánc = 43,7%
Szentetornya = 10,8%	Sóstó környéke = 34,5%

Pregnánsan kiemelkedik Szentetornya esetében a nagybirtok tanyásodást gátló hatása. A tatársánci határrészen az orosházi földvásárlók tanyaépítkezései is hozzájárulhattak a feltűnően magas tanyásodási index emelkedéséhez. Azonkívül persze még sok minden, a konjunkturális hatások éppúgy, mint a telekaprozódás, társadalmi összefüggések. A vásárhelyi gazda nősülő, önállósodó fiának is itt, a pusztai járandóságon építhette a „kistanyát”... és még több más tényező, amelynek a föltárással még adós a helytörténetírás.

15. Nagy Gyula szerk.: Orosháza története és néprajza. Orosháza, 1965. Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975.

Melléklet

Az orosháziak behatolása térben és időben a Vásárhelyi Pusztába

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1853	Aranyhalom	Németh István
1854	Aranyad	Csemegi Mihály
1854	Aranyad	Csizmadia Ferenc
1854	Nagybogárzó	Csizmárik Pál
1854	Csárpatelek	Gabnai János
1854	Nagybogárzó	Győri Dani Mihály
1854	Kisbogárzó	Kertész József
1854	Mózeshalom	Kovalcsik Mihály
1854	Aranyad	Makó János
1854	Csárpatelek	Németh István
1854	Mózeshalom	Németh István
1854	Fecskés	Szabó Ádám
1854	Aranyad	Szabó Mihály
1854	Kisbogárzó	Szabó János
1854	Fecskés	Szabó János
1854	Nagybogárzó	Tuczenhaller Sándor
1855	Czinkus	Béres András
1855	Peczerczészát	Bikádi József
1855	Hatablaki kápolna	Bokor Pál
1855	Kardoskút	Bokor Pál
1855	Sóstó	Bokor Mihály
1855	Fecskés	Bolla András
1855	Mózeshalom	Csajághy Márton
1855	Kisbogárzó	Csajághy Márton
1855	Czinkus	Csizmadia Mihály
1855	Kardoskút	Fehér Péter
1855	Hatablaki kápolna	Hézer Mihály
1855	Sóstó	Horváth János
1855	Aranyad	Jankó Mihály
1855	Nagybogárzó	Juhász Tódor
1855	Kisbogárzó	Kardos Ferenc
1855	Czinkus	Kocsondy Ferenc
1855	Mózeshalom	Kunos András
1855	Sóstóparti halom	Lichtenstein Mihály
1855	Aranyad	Masztics József
1855	Sóstó	Pusztai András
1855	Nagybogárzó	Pusztai Ádám
1855	Czinkus	Szabó Mihály
1855	Hatablaki kápolna	Szabó József
1855	Mózeshalom	Ujj Mihály
1856	Aranyad	Aklan István
1856	Czinkus	Bolla József

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1856	Czinkus	Bors István
1856	Aranyadhalom	Foltényi Imre
1856	Barackos	Foltényi Imre
1856	Czinkus	Mézser Mihály
1856	Mózeshalom	Kasziba Andrásné
1856	Mózeshalom	Kunos József
1856	Mózeshalom	Pusztai Ferencné
1856	Czinkus	Süle Mihály
1856	Nagybogárzó	Soós András
1857	Czinkus	Darók István
1857	Nagybogárzó	Gabnai András
1857	Nagybogárzó	Herczeg Gábor
1857	Kisbogárzó	Hajdu András
1857	Kútvölgy	Kardos Ferenc
1857	Sárosbogárzó	Kardos Ferenc
1857	Czinkus	Kluka József
1857	?	Nagy Mihály
1857	Kisbogárzó	Szula János
1857	Nagybogárzó	Takács István
1857	Kisbogárzó	Valaszakai János
1858	Nagybogárzó	Szőke Nagy Márton
1861	Fecskés	Bolla György
1861	Aranyad	Csepregi Györgyné
1861	Czinkus	Csepregi Mihály
1861	Aranyad	Csepregi József
1861	Mózeshalom	Gyömrő Molnár János
1861	Szöllős	Józsa Jenő
1861	Nagybogárzó	Juhász Tódor
1861	Aranyadhalom	Keresztes György
1861	Táncoshalom	Kertész József
1861	Hatablaki kápolna	Kis Horvát István
1861	Aranyad	ifj. Kováts Mihály
1861	Nagybogárzó	Kunce András
1861	Aranyadhalom	Pusztai István
1861	Nagybogárzó	Szokolai István
1861	Hatablaki kápolna	Varga István
1861	Nagybogárzó	Vári Szabó József
1862	Mózeshalom	Csepregi István
1862	Czinkus	Dénes András
1862	Mózeshalom	Fazekas János
1862	Czinkus	Gabnai János
1862	Nagybogárzó	Gabnai József
1862	Mózeshalom	Iványi József
1862	Aranyad	Menezdorfi János
1862	Apróhalom	Rostás Erzsébet (Libor Jánosné)
1862	Csárpatelek	Süle János

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1862	Sóstóparti halom	Szabó Ádám
1862	Czinkus	Szemenyei István
1862	Aranyad	Szendi Horváth György
1862	Barackos	Vitéz Erzsébet
1862	Barackos	Zalai János
1863	Peczerczészát	Bikádi József
1863	Nagybogárzó	Darók István
1863	Mágocsi oldal	Makó János
1864	Hatablaki kápolna	Bókor János
1864	Nagybogárzó	Csajághy Márton
1864	Czinkus	Darók József
1864	Mózeshalom	Hamza Pál
1864	Hatablaki kápolna	Lőrincz István
1864	Peczerczészát	Tóth G. Pál
1865	Kanászhalom	Balázs Mihály
1865	Szókehalom	Bálint János
1865	Aranyadhalom	Bánki Horváth András
1865	Kanászhalom	Birkás János
1865	Aranyad	Csizmadia András
1865	Aranyad	Csizmadia András ua.
1865	Nagybogárzó	Csizmadia György
1865	Mózeshalom	Csizmadia Györgyné
1865	Csárpatelek	Dénes István
1865	Nagybogárzó	Gabnai György
1865	Aranyad	Kocsondy György
1865	Nagybogárzó	Lőrincz Péter
1865	Nagybogárzó	Rostás Erzsébet (Libor Jánosné)
1865	Aranyadhalom	Szokolai István
1865	Nagytatársánc	Valaszka János
1866	Nagybogárzó	Bulla Mihály
1866	Csárpatelek	Csiszár István
1866	Aranyadhalom	özv. Francisti Györgyné
1866	Nagybogárzó	Herman Pál
1866	Aranyad	Kabódi János
1866	Nagybogárzó	Lövei Péter
1866	Barackos	Rajki István
1866	Kisbogárzó	Sulyok Edéné
1866	Hatablaki kápolna	Vári András
1866	Aranyad	Zalai György
1867	Hatablaki kápolna	Bolla András
1867	Peczerczészát	Boros Pál
1867	Kardoskút	Csizmadia György
1867	Barackos	Hegedűs Pál
1867	Czinkus	Hajdu Pál
1867	Csárpatelek	Móritz Sára
1867	Aranyadhalom	Szabó János

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1867	Sóstófark	Szendi Horváth György
1867	Sóstó	Szendi Horváth György
1867	Szókehalom	Szendi Horváth György
1867	Nagybogárczó	Szluka Sámuel
1867	Mózeshalom	Tuczenhaller Sándor
1867	Csárpatelek	Vági István
1867	Aranyadhalom	Verasztó István
1868	Peczerczészát	Bikádi József
1868	Szőllős	Csizmadia András
1868	Szőllős	Csizmadia János
1868	Aranyadhalom	Dénes János
1868	Barackos	Fehér Ferenc
1868	Barackos	Fehér József
1868	Szőllős	Horváth István
1868	Barackos	Kovalcsik János
1868	Hatablaki kápolna	Miszlai János
1868	Barackos	Szemenyei József
1869	Nagytatársánc	Baki Mihály
1869	Nagybogárczó	Bánki Horvát Ferenc
1869	Aranyadhalom	Bolla György
1869	Nagytatársánc	Bolla György
1869	Csárpatelek	Csizmadia István
1869	Aranyadhalom	Folkusházi Károly
1869	Peczerczészát	Gombkötő Mihály
1869	Kardoskút	Gombkötő István
1869	Nagytatársánc	Gombkötő János
1869	Aranyadhalom	Hajdu Györgyné
1869	Szőllős	Jankó György
1869	Mózeshalom	Német József
1869	Barackos	Rajki Istvánné
1869	Csárpatelek	Ravasz János
1869	Kardoskút	Sinkó Józsefné
1870	Czinkus	Csizmadia János
1870	Nagybogárczó	Kunos János
1870	Sóstófark	Makó János
1870	Hatablaki kápolna	Szabó Mihály
1870	Kápolna	Szendi Horváth György
1871	Peczerczészát	Bikádi József
1871	Kardoskút	Benedek Tóth Erzsébet
1871	Sóstó	Daubner György
1871	Csárpatelek	Dénes József
1871	Sóstó	Dénes József
1871	Lebuki	Dénes József
1871	Mózeshalom	Dénes Katalin
1871	Csárpatelek	Gabnai Ferenc
1871	Nagytatársánc	Gerencsér Szabó Mihály

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1871	Czinkus	Gyömrei János
1871	Mózeshalom	Hajdu Ferenc
1871	Szöllős	Keresztes István
1871	Aranyadhalom	Makó János
1871	Csárpatelek	Megyelka Terézia
1871	Barackos	Turóczi Pál
1872	Csárpatelek	Ágoston György
1872	Kápolna	Bálint János
1872	Aranyadhalom	Csiszár György
1872	Lebuki legelő	Dénes József
1872	Aranyad	Gabnai István
1872	Peczerczészát	Göndös István
1872	Nagytatársánc	Győri Dani János
1872	Kisbogárzó	Györgyi Mihály
1872	Szöllős	Györgyi István
1872	Czinkus	Kabódi Mihály
1872	Aranyadhalom	Nagy István
1872	Aranyadhalom	Sin Pál
1872	Czinkus	Süle István
1872	Kisbogárzó	Soós Mihály
1872	Czinkus	Szarka János
1872	Barackos	Tóth Márton György
1872	Hatablaki kápolna	özv. Vági Mihályné
1873	Nagytatársánc	Baki Mihály
1873	Nagytatársánc	Baki István
1873	Peczerczészát	Bikádi József
1873	Borosszék	Bokor István
1873	Hatablaki kápolna	Bokor János
1873	Mózeshalom	Bor István
1873	Aranyad	Csepregi Ferenc
1873	Kardoskút	Csepregi Györgyné
1873	Kardoskút	Csepregi János
1873	Mózeshalom	Csizmadia Ádám
1873	Nagytatársánc	Csizmadia Pál
1873	Czinkus	Csete János
1873	Aranyad	Dér András
1873	Aranyad	Gabnai István
1873	Kisbogárzó	Györgyi Mihály
1873	Kisbogárzó	Györgyi Pál
1873	Czinkus	Kis Horváth István
1873	Nagybogárzó	Menezdorf Mihály
1873	Csárpatelek	Menezdorf Ferenc
1873	Kisbogárzó	Mikulás Pál
1873	Barackos	Mór Baranyi András
1873	Mózeshalom	Németh Isván
1873	Nagybogárzó	Németh Sára

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1873	Kisbogárzó	Rajki András
1873	Aranyad	özv. Rajki Pálné
1873	Fecskés	Ravasz Mihály
1873	Aranyad	Süle István
1873	Barackos	Strincz József
1873	Mózeshalom	Schweighofer Lombart
1873	Czinkus	Schweighofer Lombart
1873	Kisbogárzó	Szabó Pál
1873	Mózeshalom	Szekeres János
1873	Nagybogárzó	Székács István
1873	Hatablaki kápolna	Szemenyei Mihály
1873	Mózeshalom	Szula János
1873	Csárpatelek	Szücs György
1873	Nagybogárzó	Tompa Mihály
1873	Nagybogárzó	Tompa János
1873	Mózeshalom	Szabó Mihály
1873	Czinkus	Verasztó György
1874	Aranyadhalom	Balázs György
1874	Aranyad	Birkás János
1874	Aranyad	Csiszár András
1874	Sósparti halom	Csizmadia Mihály
1874	Hatablaki kápolna	Csizmadia István
1874	Sóstóparti halom	Csizmadia József
1874	Nagybogárzó	Fehér János
1874	Csárpatelek	Gombkötő József
1874	Hatablaki kápolna	Gyömrei Mihály
1874	Sóstó	Hegedűs György
1874	Barackos	Paulik Istvánné
1874	Nagybogárzó	Ravasz János
1874	Mózeshalom	Tóth G. Pál
1874	Aranyadhalom	Vitéz István
1874	Nagybogárzó	özv. Weiszfeld Salamonné
1874	Kardoskút	Zalai György
1875	Peczercészhat	Bikádi József
1875	Czinkus	Csizmadia András
1875	Aranyad	Csizmadia Andrásné
1875	Aranyadhalom	Dénes István
1875	Nagybogárzó	Dér József
1875	Aranyad	Gabnai Antalné
1875	Czinkus	Gerencsér Szabó Mihály
1875	Barackos	Kis Ferenc
1875	?	Madarász István
1875	Czinkus	Nagy András
1875	Aranyadhalom	Pusztai János
1875	Czinkus	Rajki Istvánné
1875	Aranyad	Rajki Istvánné

A birtokszerzés éve:	Melyik dűlőben?	Az orosházi birtokos neve:
1875	Kisbogárzó	Tóth Mihály
1875	Nagybogárzó	Vári Szabó Pál
1875	Barackos	Verasztó Mihály
1875	Aranyad	Zalai Mihályné
1875	Czinkus	Zalai Mihályné
1876	Czinkus	Gabnai Antalné
1876	Barackos	Miszlai János
1876	Kardoskút	Tóth Mihály
1877	Fecskés	Bokor István